

UDK: 141.72:[327::911.3
Bibliid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 179–212

Pregledni rad
Primljen 2. marta 2020.
Odobren 23. marta 2020.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2001179K>

Feministička geopolitika: osporeni buntovni izdanak geopolitičkog znanja

Srđan T. KORAC¹

Apstrakt: Rad analizira osnovne teorijske, epistemološke i metodološke postavke feminističkog pristupa u geopolitičkoj misli u ranom 21. veku u nastojanju da utvrdi načine na koje njegove zastupnice osporavaju ustaljene „istine” (neo)klasične geopolitike i pružaju inovativne uvide radi „popravke” i dopune znanja proizvedenog u okviru kritičke geopolitike. Najsvežiji izdanak na drvetu geopolitičkog znanja iznikao je pre tri dekade uz brojne teškoće u pogledu priznanja kolega iz političko-geografskog akademskog *mainstream*-a. Pregled feminističke misli u geopolitici je sačinjen na osnovu reprezentativne međunarodne naučne periodike i referentnih tematskih zbornika objavljenih u prve dve dekade 21. veka. Autor zagovara tezu da epistemološki i metodološki doprinos feminističkog pristupa u geopolitičkoj misli najpre treba locirati u delimičnom uravnoteživanju rigidnosti *mainstream*-a, i to u vidu insistiranja na analizi čvorišnih tačaka ukrštanja javne (nacionalne, globalne) i privatne/intimne sfere i ukrštanja utelovljene životne prakse i apstraktnih/birokratskih geopolitičkih projekata, te na uvođenju postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika. Rad sistematizuje i najvažnija istraživačka pitanja i prateću argumentaciju sa težištem na prepoznavanju i otvaranju nove naučne problematike, koju su „zanemarili” ili „promašili” predstavnici *mainstream*-a. Autor zaključuje da feministički pristup i dalje ima disidentsku ulogu spram glavnog toka geopolitičke misli, ali sa emancipatorskim potencijalom u stvaranju teorijskog i političkog prostora za artikulaciju ideje geopolitike koja će moći da pruži kvalitetnije saznanje i praktične odgovore na viktimizaciju marginalizovanih delova stanovništva uhvaćenih u imperijalne projekte.

Cljučne reči: feministička geopolitika, politička geografija, feminizam, studije roda, međunarodni odnosi.

¹ Autor je viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Proizvodnja geopolitičkog znanja kao muški domen

Poput globalizacije ili terorizma, geopolitika pripada nizu bombastičnih ali značenjski nestabilnih termina koji se olako koriste u medijima i političkom diskursu. Pretraživanje engleske verzije ove reči (*geopolitics*) u *Google*-u daje skoro osam miliona pogodaka i svedoči o postepenom, ali postojanom porastu njegove upotrebe u digitalnoj sferi tokom proteklih deceniju i po.² Geopolitika je zgodna reč kada prosečnog građanina postindustrijskih demokratija valja uveriti da vođenje intervencionističke politike širom globalne periferije navodno služi zaštiti nacionalnih interesa. Termin, doduše, nije ništa manje političko-pragmatično upotrebljiv ni kada javnost zemalja globalne (polu)periferije treba uveriti da su neuspesi u vođenju nacionalne politike plod „nepovoljnih” geopolitičkih okolnosti, a ne nesposobnosti političkih odlučilaca. Pseudonaučni manipulativni potencijal geopolitike kao skupa uverenja, vizuelnih predstava i kolektivne imaginacije o tome kako geografske odlike utiču na odvijanje svetske politike pratio je ovo područje društvene misli od samih početaka. Geopolitička misao iznikla je iz etički sporne intelektualne tradicije socijalnog darvinizma, a našla je plodno tle u simbiotskom odnosu sa državničkom praksom, i to u delu primene naučnih saznanja iz oblasti geografije u osmišljavanju i sprovođenju kolonijalne politike i, kasnije, u vidu strategijskog promišljanja i planiranja u kontekstu borbe za preraspodelu interesnih sfera među velikim silama.

Evropocentrično imperijalno širenje odigralo se i kroz filozofsko-istorijsku i naučno zasnovanu konceptualizaciju samoljubive predstave Zapada o sebi kao superiornom predvodniku globalnog napretka koji ima eshatološku misiju da civilizuje „Drugost”, tačnije planetarnu periferiju.³ Kao predstavnik visoke društvene klase koja je žnjela najzrelije plodove britanske imperijalne politike, Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) je zagovarao širenje superiorne belaičke evropske civilizacije na „varvarske” kontinente i opravdavao upotrebu sile kako bi se domorodačko stanovništvo „priveo” pred „oltar” prosvetiteljskih ideja i vrednosti.⁴ Reč je o kulturnom paternalizmu motivisanom navodnom nesposobnošću domorodačkih naroda da se usled duhovne nezrelosti samostalno izbore za slobodu i uspostave građanske institucije.

² Na primer, *Google* je 2006. beležio između šest i sedam miliona pogodaka. Podatak naveden prema: Klaus Dodds, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 3–4.

³ Johann P. Arnason, *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*, Brill, Leiden & Boston, 2003, pp. 325–331.

⁴ Detaljnije u: Džon Stjuart Mil, *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1988, str. 44, 121–122.

Kako ispravno primećuju predstavnici kritičke škole geopolitike, geografija kao naučna disciplina proizvod je sistematičnih nastojanja političkih zajednica da projektuju kolektivnu, odnosno institucionalizovanu moć na određen fizički prostor, kako bi ga zauzele, istražile, premerile, mapirale i potom oblikovale prema svojim potrebama.⁵ Reč je o obliku saznanja koje se nikako ne može svesti samo na ravan egzaktnih, kvantitativnih veličina vrednosno neutralne prirode, kako to na prvi pogled deluje. Naprotiv, budući da je saznanje primenjeno u oblasti međunarodnih odnosa, geopolitika kao subdisciplina geografije predstavlja izdanak geo-moći (*geo-power*). O Tijetaj (Gearóid Ó Tuathail) definiše geo-moć u vidu geografskog saznanja kao skupa tehnologija moći stavljenih u funkciju državne proizvodnje teritorije i upravljanja teritorijom.⁶ Reč je o nastojanju države i njenog aparata da osigura suvereni položaj kao sveprisutnog slikara i tumača prostora. Euklidovska homogenizacija i uvođenje centralizovane kartezijske perspektive prostora – merenog tako da je središnja tačka posmatranja uvek u geografskom sedištu suverene vlasti – može se tumačiti i u svetlu ustanovljavanja odnosa intelekta prema svetlu kao odnosa između subjekta koji posmatra i objekta koji je posmatran.

Jednako kao polje političke prakse i kao akademski intelektualni poduhvat, geopolitika je – uzeta u ogoljenoj formi, bez temporarnih ideoloških naslaga – zapravo oduvek bila neprikosnoven domen muškosti. U proučavanju prostora kao društveno proizvedene stvarnosti koja sa sobom nosi političke posledice (a politika je još jedan tradicionalno muški domen), muškost je pozitivno vrednovana u kategorijama racionalnosti, nezavisnosti, sposobnosti i samokontrole. Figura belog muškarca kao kolonijalnog gospodara neraskidivo je utkana u narative o istraživanju i osvajanju nepoznatog („devičanski” netaknutog) prostora. Reč je o idealu belog muškarca sa razmeđe 19. i 20. veka, odvažnog istraživača i kolonizatora nepoznatih predela planete, prosvetitelja necivilizovanih naroda i njihovog spasitelja od čudi prirodnih zakona. Skoro da nije potrebno napominjati da je u prvim decenijama razvoja sama geografija kao naučna disciplina i profesija podsećala na ekskluzivan muški klub, u kojem je žensko članstvo bilo nezamislivo i suvišno. Takođe, ne treba smetnuti sa uma ni činjenicu da je geografija stasavala u senci vojnih potreba za uspešnim vođenjem ratnih operacija na tuđoj ili neprijateljskoj teritoriji.

Navedena ekskluzivnost proučavanja prostora nije bila slučajna, nego je posledica rodno posredovanog razumevanja društvene stvarnosti.⁷ Rod nije samo

⁵ Opširnije o ovoj tezi npr. videti u: Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 16–43.

⁶ *Ibid.*, p. 5.

⁷ V. Spike Peterson, “Introduction”, in: V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992, p. 9.

socijalni konstrukt koji proizvodi subjektivne identitete kroz koje posmatramo svet oko nas, već je i logika koju proizvode i koja proizvodi načine na koje shvatamo svetsku politiku i delamo u toj oblasti.⁸ Zbog toga se, nasuprot muškosti kao temelja i zaloga uspeha i vitalnosti imperijalnog poduhvata i prateće proizvodnje znanja o prostoru, ženskost uvek opažala kao suprotnost kolonijalističkoj agilnosti liberalnog projekta zaogrnutog avanturistički motivisanom zemljopisnom radoznalošću. Ženskost je iracionalna, slaba, previše emotivna, zavisna, okrenuta materinstvu, te tako bliža prirodi uzetoj kao kontrapunkta civilizaciji. Negativna društvena značenja pridata ženskom rodu iznova, iz generacije u generaciju, definišu inferiornost ženskosti.⁹ Celokupna filozofija racionalizma je utemeljena na modelu razuma koji saznaje samo na način inherentan intelektualnim i perceptivnim svojstvima muškarca, odnosno modelu u koji je ugrađena predrasuda o psihološkoj nesposobnosti žena da budu racionalne.¹⁰ Iracionalne, intuitivne i emocionalne karakteristike pridate ženskosti navodno čine muškarce „prirodno“ superiornim u intelektualnim delatnostima, a ta teza se temelji na dualističkom shvatanju tela i uma. U evaluativnoj hijerarhiji, um je iznad tela kao svojevršne nesavršene mašine – um saznaje, a telo samo oseća.

Druga vrsta primera rodno posredovane proizvodnje geografskog i/ili geopolitičkog znanja vidljiva je u maniru u kojem su odlike nepoznatog prostora označavane i interpretirane u akademskom diskursu. Geografi-istraživači su ponekada u svojim putopisima opisivali nepoznate teritorije kao feminizirani prostor i koristili metaforičnu sliku divlje ženske neukroćenosti i nepodatnosti, koje stoje kao prepreke liberalnom komercijalnom i moralnom poretku i čekaju da budu pokorene.¹¹ Džilijen Rouz (Gillian Rose) skreće pažnju i na konstruisanje ženskosti u proizvodnji geografskog/geopolitičkog znanja dovođenjem u vezu sa metaforičkim/nestvarnim prostorom kao kontrapunkta stvarnom, materijalnom fizičko-geografskom prostoru. Rouzova tvrdi da se polna binarnost preslikava u distinkciju stvarnog i nestvarnog prostora, tako što se navodni prirodni ženski atributi pripisuju ovom drugom. Za razliku od stvarnog prostora koji je uvek konkretan,

⁸ Laura J. Shepherd, "Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, p. 5.

⁹ Opširnije u: Susan Hekman, "Feminism", in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.

¹⁰ Linda Martin Alcoff, "Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 13–14.

¹¹ Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, op. cit., pp. 63–64.

dinamičan i stvaralački, nestvaran prostor se opisuje kao fluidan, sputavajući i ugrožen spolja.¹² Njegova „nestvarnost” je izjednačena sa ženskošću, koja je u odnosu podređenosti spram muškog atributa materijalnosti stvarnog prostora.

Ovde nije reč o pukoj metaforičnosti. Pošto ga stvaraju i/ili definišu društveni odnosi koji se odigravaju u njegovim fizičkim koordinatama, prostor je za potrebe analize korisno konceptualizovati kao mrežu socijalnih interakcija koje simultano odigravaju u različitim ravnima – od doma, preko državne teritorije, do međunarodne arene.¹³ Središnja uloga prostora u svakodnevnom društvenom životu i u ontologiji politike može se svesti na zajednički imenitelj u vidu proizvodnje prostora kao jednog od osnovnih „sastojaka” globalizacije i pomaljajućih sučeljavanja koja će verovatno obeležiti svetsku politiku prve polovine 21. veka.¹⁴ Rodna uslovljenost saznanja društvene stvarnosti o prostoru koji naseljavamo i oblikujemo uvek označava i reprodukuje odnose moći u kojima ženu iznova objektivizuje kartezijanski (muški) subjekt. Žene su po pravilu isključene iz političke elite koja odlučuje o smeru delovanja u međunarodnoj areni oslanjajući se na geopolitičko znanje. Žene su skrajnute i utišane, one su nepriznati/neprepoznati resurs imperijalističke politike. Kričička geopolitika je, prema optužbama feminističkih istraživačica, načinila grešku jer je usredsređujući se na proučavanje elita i delovanja države u globalnim odnosima zapravo reprodukovala maskulinističke prakse tradicionalne geopolitike i političke geografije.¹⁵ Zato feminističke teorije insistiraju na epistemologiji sazdanom na ženskom iskustvu pokoravanja, jer ono pruža dublji uvid i raskrinkava epistemologije u koje su utkani skriveni narativi zasnovani na maskulinističkim svetonazorima dominantno muške političke elite. Kako geopolitika obuhvata korpus geografskog znanja primenjenog u politici uopšte, ili u međunarodnim odnosima uzeto na globalnom planu, smatram da bi valjano sagledavanje strukturnih epistemoloških odlika i osnovnih postavki geopolitičkih učenja u ranom 21. veku bilo nepotpuno bez predstavljanja misaonih tokova feminističke geopolitike.

¹² Gillian Rose, “As if the mirrors had bled: Masculine dwelling, masculinist theory and feminist masquerade”, in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, p. 60.

¹³ Linda McDowell, “Spatializing feminism: Geographic perspectives”, in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, p. 28.

¹⁴ Opširnije o problematici proizvodnje prostora u: Neil Smith, “New geographies, old ontologies”, *Radical Philosophy*, No. 106, March–April 2001, pp. 21–30.

¹⁵ Mary Gilmartin and Eleonore Kofman, “Critically Feminist Geopolitics”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 122–124.

Čini se da koncept paralaksa koji je razradio Slavoj Žižek može da nam pruži smernice kako valjano da sagledamo feminističku perspektivu geopolitike kao uvida u stvarnost međunarodnih odnosa. Paralaks se pojavljuje tamo gde postoje tačke gledišta koje stoje jedna nasuprot drugoj, ali nisu nužno suprotstavljene jedna drugoj. Žižek definiše paralaks kao vidljivo pomeranje jednog objekta (promenu njegovog položaja u odnosu na okruženje) prouzrokovano promenom u položaju iz kojeg se posmatra i koja nam daje novi pravac vidika.¹⁶ Razlika u posmatranju nije jednostavno „subjektivna” usled činjenice da se isti objekat posmatra iz dve različite perspektive ili tačke gledišta. Paralaktički premeštaj nam ne omogućava da razrešimo protivrečnosti niti nam ukazuje na jedinstvo naizgled dihotomnih pozicija, već nam širi vidik i omogućava nam da obuhvatimo različite perspektive u isti mah. Slikovito rečeno, paralaktički pomeraj ne stavlja prednju stranu novčića naspram stražnje, nego okreće novčić tako da možemo da osmotrimo oba lica istovremeno. Drugim rečima, svrha ovog pregleda feminističkog udela u proizvodnji geopolitičkog znanja u ranom 21. veku nije da odmerava koji je pristup geopolitičkog mišljenja „tačniji”, već da skretanjem pažnje na saznajnu vrednost relativnog novog i dalje marginalizovanog teorijskog i metodološkog pristupa pruži bolji uvid u širinu celokupnog intelektualnog zahvata u ovom naučnom polju.

Epistemološki okvir feminističke geopolitike

Subdisciplinarna odrednica „feministička geopolitika” prvi put se pojavila 2001. godine u naslovu tematskog broja časopisa *Space & Polity* (Vol. 5, Issue 3), koji je čitalačkoj publici doneo svega četiri rada o mogućnostima širenja konvencionalnog saznajnog područja geopolitike. Ipak, geneza feminističkog pristupa u geopolitičkom proučavanju svetske politike vremenski se može smestiti u rane osamdesete godine 20. veka, a u disciplinarnom pogledu u istraživačko polje feminističke geografije. Zapravo su se još tokom sedamdesetih godina na pojedinim američkim univerzitetima zaposlile prve istraživačice i usmerile akademske napore na uklanjanje nepravedne zapostavljenosti rodne perspektive i ženskog iskustva iz proizvodnje geografskog znanja – jednako kao subjekata i kao predmeta istraživanja. Alkoffova (Linda Martin Alcoff) podseća da su malobrojne žene koje su tada nekako i uspele da steknu akademske pozicije bile od samog početka neželjene

¹⁶ Slavoj Žižek, *The Parallax View*, The MIT Press, Cambridge (MA) and London, 2006, p. 17.

¹⁷ Linda Martin Alcoff, “Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies”, op. cit., pp. 18–19.

u tradicionalno muškoj zajednici geografa, te da su morale da postignu natprosečne rezultate u ovladavanju disciplinarnim standardima i istraživačkim postupcima kako bi se koliko toliko izborile za opstanak u nenaklonjenoj naučnoj zajednici.¹⁷ Ubrzo je postalo očigledno da žensko iskustvo nije moglo da se uklopi u postojeći teorijski okvir, odnosno da su istraživačice-pionirke morale da razviju teorije koje će doprineti boljem i bogatijem razumevanju političkih procesa i ponašanja, a posebno onih koji razotkrivaju istoriju odnosa žena i prostora.¹⁸

Feministička geografija kao kritika tradicionalne geografije polazi od zahteva za dovođenjem koncepta prostornosti ljudske egzistencije (*spatiality*) u vezu sa rodnom hijerarhijom kao nedostajućom istraživačkom čvorišnom tačkom.¹⁹ Reč je o proučavanju ženske percepcije prostora, mesta i okruženja usredsređivanjem na njihova iskustva fizičke i socijalne sredine, te na to kako se ona razlikuju od muških iskustava. Težište je stavljeno na otkrivanje kako su mesto i prostor upleteni i preklapljeni u strukturnim procesima i svakodnevnim praksama koje (re)konstituišu marginalnost i različitost, te kako socioprostorne specifičnosti preobražavaju strukture moći i kako ugnjetavane grupe pribegavaju otporu, subverziji i promenama posredstvom politike mesta i identiteta.²⁰ Feministički pristup se etablirao u prvim decenijama razvoja i ukazivanjem na značaj rodnih odnosa u kontekstu načina na koje distribucija društvene moći, resursa i privilegija i prateći antagonizmi oblikuju život u političkoj zajednici i raspored marginalizovanih grupa u prostoru.²¹ Pažnja zastupnica ovog pristupa je preusmerena sa formalnih institucija države i vodećih političkih aktera na strukture i procese koji stvaraju

¹⁸ Slična situacija se odigrala u drugoj tradicionalno muškoj naučnoj disciplini – međunarodnim odnosima, kada je grupa feminističkih istraživačica odlučila da se pozicionira u akademskoj zajednici kroz kritiku disciplinarnog *mainstream*-a. Pogledati u: Srđan T. Korać, „Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski „beskućnik“ i u 21. veku?“, *Međunarodni problemi*, vol. LXIX, br. 2–3, 2017, str. 349–373.

¹⁹ Robina Mohammad, „Feminist geography“, in: Douglas Richardson et al. (eds), *The International Encyclopedia of Geography: People, The Earth, Environment, and Technology*, John Wiley & Sons, 2017, doi:10.1002/9781118786352.wbieg1041, p. 1; Patricia M. Martin, „Contextualizing Feminist Political Theory“, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 25–28. .

²⁰ Richa Nagar, „Mapping Feminism and Difference“, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, p. 32.

²¹ Lynn A. Staeheli and Eleonore Kofman, „Mapping Gender, Making Politics: Toward Feminist Political Geographies“, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 3–4.

marginalnost. Pored toga, feministička geografija se konstituisala i oko kritike androcentričnosti ove naučne discipline i, sledstveno, geopolitike kao njene subdiscipline. Feministička misao je postavila izazov epistemološkom privilegovanju analitičkog modela racionalnog, zapadnog, belog i bestelesnog čoveka odvojenog od društvenog konteksta prostora u kojem živi, a posebno u univerzalističkim pretenzijama ovog analitičkog modela.

Pošto je u sam proces proizvodnje naučnog saznanja utkana dinamika rodno posredovane moći, te on time zadobija svojstva političke intervencije, zastupnice feminističkog geopolitičkog promišljanja međunarodnih odnosa zagovaraju preobražaj odnosa naučnog istraživanja i političke prakse. Gibson-Grahamova (J.K. Gibson-Graham) naglašava da polazna tačka feminističkog istraživačkog projekta jedino može biti smeštena u polje u koje se stiču postojeći diskursi koji određuju položaj subjekata u odnosu na to da li poseduju moć ili su obespravljani; međudejstvo naučnog istraživanja sa ovim diskursima ima konkretne političke efekte.²² Feminizam u svim naučnim disciplinama donosi sa sobom poziv na društveni angažman, na promenu struktura i praksi koje marginalizuju i ugnjetavaju žene, ali i ostale obespravljene. Cilj je steći znanje koje će poslužiti kao teorijski oslonac protivhegemonističkoj praksi prevashodno u akademskom diskursu, pa i šire, u javnosti. Kako sa pravom smatra Dženifer Hajndman (Jennifer Hyndman), feministička geopolitika je nastala kao pokušaj da se osmisli odgovoran geopolitički pristup koji je u stanju da naučnoistraživačkim radom prepozna i razvrgne odnose patnje, eksploatacije i nasilja preispitivanjem preovlađujućih geografskih narativa o mestu i prostoru.²³ Feministička geopolitika se tokom poslednje dve dekade zapravo profilisala kao „alat“ za popravku manjkavosti poststrukturalističkom intelektualnom praksom u geopolitici, koja nije tokom devedesetih godina minulog veka uspela da valjano poveže diskurzivno područje značenja sa materijalnim životnim iskustvom pojedinaca i zajednica u datom prostoru. Pozajmljujući od kritičke geopolitike dekonstruktivistički impuls, zastupnice feminističkog pristupa nastoje da dovedu u pitanje odomaćene *mainstream* teze krupnih geopolitičkih narativa, koje se skoro nikada ne preispituju u svetlu rodne dimenzije međunarodnih odnosa. Zato feministička geopolitika govori o važnosti tretiranja proizvodnje naučnog saznanja kao situacionog znanja, odnosno uvažavanja epistemološkog stanovišta da znanje odražava posebne uslove u kojima se

²² Opširnije videti argumentaciju u: J.K. Gibson-Graham, "Reflections on postmodern feminist social research", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 231–241.

²³ Jennifer Hyndman, "Towards a feminist geopolitics", *The Canadian Geographer*, Vol. 45, No. 2, 2001, pp. 212–213.

proizvodi, a u nekim ravnima odražava i društveni identitet i društveni položaj onoga ko to znanje proizvodi.²⁴

Feminističke istraživačice geopolitike najviše energije ulažu u terenski rad kako bi imale što tačniji uvid u to šta se dešava u delu stvarnosti koji izučava politička geografija i kako bi na taj način dekonstruisale maskulinizovano *mainstream* racionalističko znanje i, ponovo, sada na odgovorniji način, sagradile kritički opredeljen korpus znanja.²⁵ Reč je o favorizovanju proučavanja pojava i procesa na mikro umesto na makro planu, tipičnog za *mainstream* geopolitiku. Mikro plan ima prednosti, jer na makro planu iz primarnih izvora nije moguće, ili je veoma teško, valjano izučavati rodno posredovane društvene odnose u kontekstu prostora. Sekundarne izvore proizvode država i njene institucije i ti podaci su često pristrasni ili jednostavno ne prepoznaju rodnu dimenziju. Takođe, feminističke istraživačice često spajaju kvantitativne i sekundarne izvore informacija sa kvalitativnim i primarnim izvorima, čime izbegavaju slabosti *mainstream* geopolitičkog metodološkog pristupa u vidu entuzijastičnog prihvatanja kompjutera kao alata (statistika, GIS) i analize „sveta bez ljudi“, odnosno sveta apstraktnih i bestelesnih političkih subjekata.²⁶ Uparivanje kvalitativnih metoda sa kvantitativnim osigurava da se čuje glas predstavnika marginalizovanih grupa ili zajednica obuhvaćenih predmetom istraživanja, te da se još jednom proveri da li postavljeno istraživačko pitanje uopšte doprinosi boljitku krajnjih korisnika. Na primer, sada se povezuju numerički podaci dobijeni primenom GIS-a (*Geographical Information System*) sa drugim vrstama informacija, poput ličnih priča, transkripata razgovora, itd.

Birajući lokalnu ravan, feministička geopolitika ide i dalje: spušta nivo istraživanja na dom i telo u nastojanju da saznajno obuhvati životno iskustvo stečeno egzistencijom u mestu i prostoru. Zapravo se može ustvrditi da je prvi feministički epistemološki stav u oblasti geopolitike iznela Sintija Enlo (Cynthia Enloe) još 1990. godine, kada je u svojoj studiji *Banane, plaže i baze* zagovarala tezu da je lično međunarodno i da je međunarodno lično.²⁷ Time je u okvirima

²⁴ Jennifer Hyndman, “Mind the gap: bridging feminist and political geography through geopolitics”, *Political Geography*, Vol. 23, Issue 3, 2004, p. 309.

²⁵ Matthew Sparke, “Displacing the field in fieldwork: Masculinity, metaphor and space”, in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 211–212.

²⁶ Lynn A. Staeheli and Eleonore Kofman, “Mapping Gender, Making Politics: Toward Feminist Political Geographies”, op. cit., pp. 4–5; Joanne Sharp, “Doing Feminist Political Geographies”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 88–91.

²⁷ Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches & Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, Oakland, 1990.

geopolitike pridata supstancijalna važnost tradicionalnoj feminističkoj epistemološkoj tezi da se rodno posredovani društveni odnosi ne mogu veštački binarno podeliti na političku ravan (javnost, država, svetska politika) i nepolitičku ravan (intimni odnosi, dom, porodica), već da obe ravni čine „ugaone kamenove” proizvodnje političko-geografskog odnosno geopolitičkog znanja o dešavanjima u međunarodnoj areni.²⁸ Primera radi, feministički pristup koristi koncept utelovljenja (*embodiment*) – kao čvora u skupu polja različito strukturiranih društvenim odnosima u rasponu od globalne do najintimnije ravni – da bi parirao esencijalističkom konceptu mesta uobičajenog za geografska istraživanja.²⁹ Feministička geopolitika pokazuje da se naizgled apolitične i ageopolitične sfere poput tela, doma i intimnosti pojavljuju kao čvorišne tačke u kojima se diskurzivni i materijalni odnosi moći iznova reprodukuju i osporavaju. Time feminističke istraživačice rasvetljavaju unutrašnje i skrivene mehanizme održanja paternalizma, odnosa hegemonije i opravdavanja nasilnih državnih aktivnosti.

Mesto i identitet kritički definišu u kontekstu mreže nestabilnih pre nego fiksiranih odnosa, pri čemu se odnosi „licem u lice” tumače kao autentičniji. Shodno stanovištu o geopolitičkom znanju kao situacionom znanju, feministički pristup dozvoljava subjektima koje proučava da učestvuju u oblikovanju istraživačkih pitanja i doprinesu da rezultati istraživačkog projekta budu primenjivi za dobrobit zajednice ili grupa kao korisnika, tj. zainteresovanih strana. Od istraživača se čak očekuje da se odrekne privilegije koju mu daje akademski autoritet, kako bi naučio da sluša ispitanike tako da bude potpuno svestan njihovog položaja.³⁰ Velika pažnja u feminističkoj akademskoj zajednici se pridaje društvenoj pozicioniranosti i ličnoj biografiji istraživačice, i to do te mere da se one smatraju suštinskim za utvrđivanje njene kredibilitnosti kao poznavateljke uže naučne tematike, validnosti njenih dosadašnjih naučnih rezultata i argumentacije, te njene pozvanosti da istražuje odabran naučni problem.³¹ Krajnja svrha insistiranja na sticanju situacionog znanja je razumevanje kako se istraživački proizvod može spojiti sa političkom praksom osnaživanja žena.

Posebnu opasnost za feminističku epistemologiju predstavljaju skeptične poststrukturalističke ili ideje o mogućnostima univerzalizabilnih tvrdnji o moćima

²⁸ Opširnije o ovoj argumentaciji u: Ruth Fincher, “From Dualisms to Multiplicities: Gendered Political Practices”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 49–69.

²⁹ Linda McDowell, “Spatializing feminism: Geographic perspectives”, op. cit., p. 35.

³⁰ Joanne Sharp, “Doing Feminist Political Geographies”, op. cit., p. 92.

³¹ Robina Mohammad, “Feminist geography”, op. cit., p. 9.

razuma. Akademskim diskursom dominira ideja o subjektivnosti koja je pomerena iz centra, izlomljena i delimična (tj. necelovita) – subjektivnosti oprečnoj idealu racionalnog pojedinca.³² Time se podriva središnja analitička kategorija feminističke geopolitike – ženski subjektivitet – koji je sada na putu da se rastoči i nestane, te tako postane neuhvatljiv za naučne metode. Postmoderna paradigma o pluralnosti vodi ka tome da naglašavanje raznolikosti društvenih pojava često podstiče relativizaciju roda kao jedne od brojnih važnih različitosti.³³ Uparedo se odvija napuštanje koncepta jedinstvene i nedeljive istine utemeljenog u univerzalnosti tzv. velikih narativa (*grand narratives*), čime se otvara prostor za njegovu nesmetanu i potpunu relativizaciju, a posredno za rastakanje i destabilizaciju društvenih pojmova i značenja. Sticanje situacionog znanja preobraženo u samorefleksivan, odnosno samoreferirajući naučnoistraživački pristup čini transparentnim pristrasnost istraživačice i proces kojim znanje postaje strukturisano, ali je često preopterećeno emocijama, brigom, osećajem krivice i zebnjom oko potencijalnog ili postojećeg neravnopravnog odnosa između istraživačice i ispitanika koji može da poprimi vid iskorišćavanja ispitanika. Čini se da upravo u feminističkom insistiranju na bliskosti i poverenju istraživačice i subjekta istraživanja leži rizik od uspostavljanja odnosa eksploatacije u kontekstu proizvodnje geografskog/geopolitičkog znanja. Alkoffova upozorava da je rizik od eksploatacije posebno prisutan u istraživanjima koja se spovode u zemljama globalne (polu)periferije, tačnije u pokušajima da se teorijska znanja generisana na osnovu iskustava žena u razvijenim društvima Zapada po analogiji primene na siromašna društva.³⁴ Ili se dešava da se zapadna feministička znanja primenjuju pristrasno, odnosno na politizovan način, kao na primeru analize prakse sakrivanja lica kod muslimanskih žena urađene nakon što je takva praksa izazvala kontroverzne debate u javnosti pojedinih zapadnih društava. Ipak, analiza nije podstakla šire interesovanje za proučavanje i teoretisanje o raznolikim vidovima politizacije religije i patrijarhata van Zapada, čime je dovedena u pitanje sposobnost feminističkog geopolitičkog pristupa da razvije sofisticirana analitička oruđa transnacionalne upotrebne vrednosti i sociopolitičke važnosti.³⁵

Nasuprot tvrdnjama o maglovitom horizontu razvoja transnacionalnog karaktera feminističkih istraživanja, Džajlsova i Hajndmanova (Wenona Giles, Jennifer

³² Linda McDowell, "Spatializing feminism: Geographic perspectives", op. cit., p. 33.

³³ Robina Mohammad, "Feminist geography", op. cit., p. 8.

³⁴ Linda Martin Alcoff, "Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies", op. cit., pp. 25–26.

³⁵ Richa Nagar, "Mapping Feminism and Difference", op. cit., p. 34.

Hyndman) upravo u jačanju svojstva univerzalnosti vide jedan od mogućih pravaca unapređenja proizvodnje feminističkog geopolitičkog znanja u 21. veku. Dve teoretičarke smatraju da transnacionalna feministička analiza i istraživačka praksa igraju važnu saznavnu ulogu u razotkrivanju prekogranične prostorne dimenzije kruženja moći i procesa formiranja identiteta i subjektivnosti, uz uvažavanje lokalnih različitosti.³⁶ U nastojanju da ospore apsolutnu validnost naučne analize usredsređene samo na nivo države/nacije, transnacionalni istraživački poduhvati mogu tačnije da identifikuju način artikulacije roda u kontekstu dominantnih diskursa globalizacije, nacionalizma i države, gde nije uvek jednostavno uočiti prekogranične mreže povezivanja ljudi iz raznolikih političkih, socijalnih i geografskih ravni. Ipak, feminističke teoretičarke iz zemalja van zapadnog civilizacijskog kruga osporavaju univerzalističko stanovište zapadnih koleginica prema kojem predstavljaju i zastupaju interese svih žena i skreću pažnju na problematičnost tvrdnji o univerzalnosti zapadnih pogleda u svetlu koncepta situacionog znanja.³⁷ Sjuzan Stanford Fridman (Susan Stanford Friedman) rešenje problema monolitnosti „univerzalnog sestrinstva” ne vidi u pluralizaciji feminističkog pristupa geopolitici, odnosno u preobražaju feminizma u feminizme, nego u njenoj resingularizaciji.³⁸ Vođena zaključkom o lošim ishodima pluralizacije – i to u vidu izolovanja pojedinih ogranaka feminističke političko-geografske i geopolitičke misli, neprepoznavanja zajedničkih interesa žena i gubitka koalicionog potencijala za akciju – autorka svrhu resingularizacije nalazi u objedinjavanju feminizma posredstvom pojačanih interkulturnih kontakata, ali samo uz snažnije priznavanje lokalne heterogenosti utemeljene u posebnosti istorijskog konteksta i lokalnih uslova razvoja.

Šta to novo i drugačije saznaje feministička geopolitika?

Za razliku od kritičke geopolitike čiji se naučni doprinos u okviru (političke) geografije ne spori u značajnoj meri, feministički pristup se i dalje bori za priznanje u okviru glavnog toka ove naučne discipline. Stoga se nameće pitanje da li

³⁶ Detaljniju argumentaciju u prilog transnacionalne feminističke analize videti u: Wenona Giles and Jennifer Hyndman, “New Directions for Feminist Research and Politics”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 312–314.

³⁷ Lorraine Dowler and Joanne Sharp, “A Feminist Geopolitics?”, *Space & Polity*, Vol. 5, No. 3, 2001, pp. 169–170.

³⁸ Susan Stanford Friedman, “Feminism, State Fictions and Violence: Gender, Geopolitics and Transnationalism”, *Communal/Plural*, Vol. 9, No. 1, 2001, pp. 124–125.

feministički geopolitički pristup ima nešto drugačije i novo da doda korpusu proizvedenog geografskog/geopolitičkog znanja. U jednom uticajnom predavanju održanom na samoj razmeđi 20. i 21. veka, Hajndmanova je jasno pozicionirala feminističku geopolitiku odričući joj svojstva nove geopolitičke teorije, putokaza ka novom poretku prostora ili alternativnog univerzalnog standarda prakse u političkoj geografiji. Prema autorkinom tumačenju, pre je reč o pristupu proučavanju međunarodnih odnosa koji zastupa:

- primenu suptilnijih nivoa analize usredsređenih na pojedince ili grupe u vrtlogu svetske politike, a ne na države (npr. davanje prednosti konceptu ljudske bezbednosti umesto konceptu nacionalne bezbednosti);
- pretpostavku o kontigentnosti ljudi, prostora i konteksta u podsticanju promena;
- pretpostavku o proizvoljnosti podele na svetsku i nacionalnu politiku i na politiku javnog i privatnog, jer navedene sfere nije moguće jasno odeliti zbog njihovih poroznih i fluidnih granica;
- primenu koncepta mobilnosti kao analitičkog oruđa za bolje razumevanje ukrštanja dinamike moći sa prostorom.³⁹

Za potrebe ovog rada, analizirao sam sadržaje naučnih časopisa i tematskih zbornika radova objavljenih tokom prve dve dekade 21. veka i otkrio da se proizvodnja znanja pod okriljem feminističke geopolitike odvijala sa fokusom na sledeće tematske oblasti:

- rodna perspektiva svakodnevnog života u kontekstu ukrštanja privatnog i javnog prostora kao geopolitičkih čvorišta, sa osvrtom na tzv. geopolitiku intimnosti;
- ukrštanje prostora i rodne perspektive u kontekstu (de)konstrukcije nacionalnog identiteta;
- rodne implikacije postkonfliktne obnove i pomirenja;
- rodna dimenzija bezbednosti, granice i prekogranične mobilnosti;
- ženske i muške uloge u ratu i vojsci;
- rodna specifičnost nasilja nad ženama i pratećih trauma;
- rodni aspekt popularne geopolitike.⁴⁰

³⁹ Detaljnije videti argumentaciju u: Jennifer Hyndman, "Towards a feminist geopolitics", op. cit., p. 219, 214–218.

⁴⁰ Analizom sam obuhvatio sledeće časopise: *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, *Geopolitics*, *Political Geography*, *Space and Polity*, *Political Geography Quarterly*, *Progress in Human Geography*, *The Professional Geographer*, *The Canadian Geographer*, *Geography Compass*, *Communal/Plural* i *Area*. Kada je reč o zbornicima radova, kao referentne

Žena kao sluškinja geopolitičkih projekata

Feministička geopolitika pokušava da saznajno obuhvati načine na koje se nacionalno i međunarodno (ili globalno) reprodukuju kroz prakse običnog života koje uzimamo zdravo za gotovo, te oblikuju i usmeravaju živote različito prostorno raspoređenih delova populacije. Mada teorijski posmatrano ipak predstavlja raznorodan skup znanja i istraživačkih praksi, feministički pristup je usmeren na razotkrivanje utelovljenog, svakodnevnog i neformalnog iskustva posredstvom kojeg se manifestuje mesto u geopolitičkom krajoliku gde obespravljene živote vode delovi stanovništva bez društvene moći – žene, deca, migranti, tražioci azila, zatvorenici i dr. – i na preispitivanje uloge svetske politike u proizvodnji marginalnosti i borbe obespravljenih da pronađu smisao svoje geopolitičke egzistencije i načina kako da se izbore sa njenom datošću.⁴¹ Feminističke autorke posvećuju pažnju materijalnosti svakodnevnog života – telesnosti, subjektivnosti, praksama i diskursima – budući da ona čini temelj dinamike geopolitičkih tenzija, čak iako to na prvi pogled nije vidljivo. Tako Sara Smit (Sara Smith) na primeru sukoba i netrpeljivosti u pojedinim indijskim državama između budističke većine i muslimanske manjine pokazuje kako, u okolnostima kada stanovništvo postane deo državne strategije borbe za teritoriju, i telo stiče geopolitičko značenje kroz društvenu regulaciju (tj. zabranu) međuverških brakova.⁴²

Feministički pristup nastoji da rekonfiguriše konvencionalna geopolitička shvatanja nacije/nacionalnosti, države, granica, rata, bezbednosti i migracija tako da ojača svest unutar naučne discipline o raznolikosti stavova, emocija i obrazaca ponašanja koji skupa konstituišu sadržaj atributa geopolitičkog. Reč je o tome da se analizom načina na koji se subjektivnost ranjivih i marginalizovanih grupa i slojeva menja u stresnim situacijama prepoznaju različita iskustva i utelovljenja vezana za prostor i moć. Primera radi, Tajner i Henkin (James Tyner, Samuel Henkin) analiziraju

publikacije odabrali smo: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004; Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004; Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005; Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010.

⁴¹ Deborah P. Dixon and Sallie A. Marston, "Introduction: feminist engagements with geopolitics", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, p. 445.

⁴² Više videti u: Sara Smith, "She says herself, 'I have no future': Love, fate, and territory in Leh, Jammu and Kashmir, India", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, pp. 455–476.

rodnu dimenziju nasilja u ratnom okruženju kroz narativ ličnog iskustva jedne mlade vijetnamske lekarke opisanog u njenom dnevniku.⁴³ Dvojica autora ovom analizom žele da nadomeste ogromnu prazninu u naučnoj literaturi o ženskom iskustvu života u ratu, kada ranjavanje i smrt postaju rutinski događaji svakodnevice. Reč je o osvetljavanju emotivne ravni ženskog ratnog iskustva koje je u konvencionalnim ratnim narativima ili marginalizovano ili potpuno isključeno, iako predstavlja neposrednu posledicu dešavanja u međunarodnoj areni (u ovom slučaju decenijske američke intervencije u Vijetnamu). Tajner i Henkin na ovoj studiji slučaja nastoje da shvate kako žene artikulišu svoja traumatična životna iskustva (ispunjena razaranjem, gubitkom bližnjih i bolom) i razumevanje prostora posredstvom tačaka ukrštanja područja svakodnevnog (bliskog) i područja međunarodnog (udaljenog). Drugim rečima, u središtu analize je nepolitizovano, personalizovano i rodno posredovano životno iskustvo i njegov složen odnos sa impersonalnim kategorijama nacije i međunarodnih odnosa iz ravni koja potpuno nadilazi sferu intimnog – ravni postavljene daleko od banalnih rutina svakodnevnog života, ali koja postavlja granice tom istom životu. Epistemološki značaj ženskog ratnog iskustva ogleđa se upravo u razotkrivanju mračne, užasne, nemoralne i traumatične pojavnosti oružanog nasilja, u pružanju iskrenog opisa sudara krhke telesnosti i apstraktne vojne strategije. Opis ispunjen nepodnošljivim smradom raskomadanih tela dakako nije pogodan za zvanične predstave o ratu date u istorijsko-obrazovnim narativima i ritualima kolektivnog sećanja, te se čini da pruža jak razlog zašto feminističku geopolitiku valja držati podalje od „herojskog“ *mainstream*-a i slavljenja velikih nacionalnih projekata uhranjenih jeftinim ljudskim životima.

Premda njihovu ulogu nikada nije priznala zvanična istorija, Gilmartinova i Kofmanova (Mary Gilmartin, Eleonore Kofman) smatraju da su žene kao svojevrsne sluškinje politike oduvek imale pristup moći i odlučivanju; tako su i danas suštinski važne u geopolitičkoj praksi, ali su njihov stvaran učinak i značaj skriveni usled njihove tekstualne nevidljivosti.⁴⁴ Ženski rad je ugrađen u geopolitičku praksu u vidu svakodnevnog marljivog i odgovornog obavljanja administrativnih i logističkih poslova, što se ne vidi u geopolitičkom pripovedanju zasnovanom na zvaničnim dokumentima o tome šta muškarci odlučuju po krupnim nacionalnim pitanjima. U okolnostima prisustva rodne represivnosti u tzv. starim demokratijama, pojedine teoretičarke sa pravom ukazuju na temeljnu protivrečnost odnosa feminizma i

⁴³ Detaljnije u: James Tyner and Samuel Henkin, "Feminist geopolitics, everyday death, and the emotional geographies of Dang Thuy Tram", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 22, Issue 2, 2015, pp. 288–303.

⁴⁴ Mary Gilmartin and Eleonore Kofman, "Critically Feminist Geopolitics", op. cit., p. 124.

geopolitike. Na jednoj strani, žene osećaju privrženost sopstvenoj naciji i spremne su da je brane od neprijatelja, uprkos spoznaji da je ona sazdana na njihovom rodnom ugnjetavanju; na drugoj strani, usled marginalizacije u sferi javnog/političkog, žene se bore sa osećanjem podeljene odanosti državi i njenim očekivanjima od građana koje zahteva geopolitičko takmičenje za moć u međunarodnim odnosima.⁴⁵ Doduše, žene su i dalje (nevoljno) u funkciji nacije i pratećeg diskursa. Feminističko iščitavanje značenja sadržanih u proizvodima popularne kulture u kontekstu geopolitike ukazuje da ženskost ostaje važan simbol nacionalne vitalnosti i artikulacije nacionalnih sentimentata. Na primer, Ning An i koautori su navedenu tezu potvrdili ispitivanjem stavova gledalaca savremenih kineskih filmova iz podžanra ratne tematike koji obrađuju masakr u Nankingu.⁴⁶ Ning An i koautori su utvrdili da je rodna predstava ženskog tela stavljena u središte radnje odabranih filmova, kako bi se izazivanjem emocija kod publike povodom konkretnog istorijskog geopolitičkog konteksta još jednom reprodukovali tradicionalni narativi o Drugom kinesko-japanskom ratu, pomoću kojih publika može da tumači sadašnje odnose dveju nacija ispunjene stalnim napetostima i nepoverenjem.⁴⁷ Nacionalistički projekat jačanja kineskog identiteta, koji izvesno stoji u pozadini ovog filmskog podžanra, ogleda se u nekonvencionalnoj upotrebi ženskosti kao uzora herojskog držanja i odbrane nacionalne časti i svojevrsnog uputstva kako preokrenuti prvobitni položaj žrtve. Ženskost je teritorijalizovana kao deo kineske suverenosti i kroz slike opasnosti metaforično dovedena u vezu sa predstavom o vitalno ugroženoj domovini. Umetnička obrada rodne dimenzije u filmskoj tematici masakra u Nankingu predstavlja primer pružanja emotivno nabijenog materijala popularne kulture koji građanima treba da olakša razumevanje geopolitičkih problema kinesko-japanskih odnosa u 21. veku.⁴⁸

Žensko telo u raljama teritorijalnosti i granice

Drugi tematski krug vredan pažnje feminističkog akademskog tabora odnosi se na otkrivanje složenih mehanizama rodne posredovanosti koji nastaju u sudaru sa

⁴⁵ Susan Stanford Friedman, "Feminism, State Fictions and Violence: Gender, Geopolitics and Transnationalism", op. cit., p. 114.

⁴⁶ Reč je o zločinu koji su tokom 1937. i 1938. godine počinili japanski vojnici nad više od 300.000 zarobljenih kineskih vojnika i civila u nekadašnjem glavnom kineskom gradu Nanking (kin. Nanding).

⁴⁷ Opširnije u: Ning An, Chen Liu and Hong Zhu, "Popular geopolitics of Chinese Nanjing massacre films: A feminist approach", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 23, Issue 6, 2016, pp. 786–800.

⁴⁸ Ibid., p. 796.

dinamikom moći koje države projektuju na svojoj ili tuđoj teritoriji. Kako su tela nosioci višestrukih identiteta, granica i pogranična zona su primeri socijalno konstruisanih mesta i prostora gde se susreću različite etničke grupe i kroz lične odnose razmenjuju značenja i tumačenja tog prostora.⁴⁹ Stoga je pogranična oblast uvek izazovna za testiranje rodnih koncepata na životnim praksama žena u društveno-prostornom kontekstu delovanja institucionalne moći, koja je u stanju stalnog osporavanja usled dodirujućih, a ponekad i suprotstavljenih suvereniteta. Politička priroda granice je dvojaka. U isto vreme, granica je deo periferije i poseduje centralnost: iako na rubu državne teritorije, ona zbog vojnostrateškog značaja ima središnje mesto u državnoj politici i nacionalnim narativima. Fizička, materijalna, društvena i simbolička nestabilnost, neuređenost i fluidnost granice i pogranične zone – posebno kada su one u stanju da prouzrokuju i promene same granične linije – stvaraju osećaj nesigurnosti kod stanovništva, a kod lokalne populacije i snažan osećaj neizvesnosti.

Doulerova i Šarpova (Lorraine Dowler, Joanne Sharp) napominju da teza o socijalnoj konstruisanosti granice ne treba da zavara feminističke istraživačice da je granica plod fikcije, niti da ih navede na zaključak da institucionalna moć – dolazila od sopstvene ili tuđinske države – ne oblikuje živote običnih ljudi u pograničnim oblastima.⁵⁰ Budući da je telo nosilac simboličkih vrednosti i proživljenog teritorijalnog iskustva, feministički pristup u geopolitici upravo insistira na analizi čvoršnih tačaka ukrštanja utelovljenosti i praksi svakodnevnog života običnih ljudi sa materijalizovanim učincima političkih taktika u području suverenosti i projektovanja državne moći na granični prostor. Primera radi, Katrin Brun (Cathrine Brun) je analizirala kako iskustva i materijalne posledice promene granične linije u slučajevima nekadašnjeg građanskog rata na Šri Lanci i nedavnog pomeranja demarkacione linije između Gruzije i Južne Osetije.⁵¹ Reč je o toliko malim i postepenim pomeranjima da su ona ostala van vidokruga medija i, posledično, međunarodne zajednice, ali je život stanovništva posmatranih pograničnih područja pretrpeo duboke promene. Makro procesima projektovanja suverene moći na granične oblasti, lokalne zajednice u obe zemlje su uvedene u neizdrživo stanje položaja stisnutosti između dve oprečne sile u kojem prevlađuje osećaj i realnost gubitka kontrole nad sopstvenim životom, te time ranjivosti u svakodnevnom životu

⁴⁹ Doris Wastl-Walter and Lynn A. Staeheli, "Territory, Territoriality, and Boundaries", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, p. 150.

⁵⁰ Lorraine Dowler and Joanne Sharp, "A Feminist Geopolitics?", op. cit., p. 174.

⁵¹ Cathrine Brun, "Living with Shifting Borders: Peripheralisation and the Production of Invisibility", *Geopolitics*, Vol. 24, Issue 4, 2019, pp. 878–895.

i u intimnosti doma. Brunova ističe kako se fenomen (ne)vidljivosti žitelja pogranične zone pojačava do kontrasta između osećaja postojanja i nepostojanja, što povećava društvene nepravde, tera obične ljude na mukotrpno balansiranje između dveju suverenih i uzajamno isključujućih volja i čini ih dodatno nevidljivim „Drugim” iz ugla centralne vlasti i ciljeva njenih prostornih strategija.⁵²

Primena koncepata teritorije – kao socijalne, političke i kulturne konstrukcije – i teritorijalnosti – kao skupa strategija i mehanizama definisanja i kontrole teritorije – otvara novu grupu istraživačkih pitanja na koja feministička geopolitika nastoji da pruži odgovore u ranom 21. veku. Reč je o proučavanju kako rodna posredovanost teritorije – u delu koji se odnosi na proizvodnju identiteta i pratećeg osećanja pripadnosti jednom mestu ili prostoru – može da ukaže na to kako negativne asocijacije i prakse isključivanja utiču na rađanje osećanja nepripadanja.⁵³ Feminističke istraživačice najviše interesuju načini na koje različite institucije i/ili grupe sprovode moć radi kontrole populacije, posebno kako se ideje otadžbine ili domovine (sa jasnim rodnom predznakom) ugrađuju u nacionalističke narative o teritoriji i u maskulinističke teritorijalne projekte.⁵⁴ Zato feminizam, za razliku od klasične geopolitike i političke geografije, pokušava da koncept teritorije analitički razveže od nacionalne države i da dokaže da je on primenjiv i u drugim ravnima društvene prakse, uz argumentaciju oslonjenu na teze o smanjenoj sposobnosti sadašnje države da kontroliše svoju teritoriju i o poroznosti granica i preklapanja graničnih oblasti.

Profesorka Majer (Tamar Mayer) sažima rezultate više feminističkih studija o međudejstvu nacije, teritorije, roda i seksualnosti i podseća da muškarci i žene imaju različite, pa čak i oprečne uloge u nacionalnim projektima, budući da su ti projekti već sami po sebi seksistički i često manipulativno orijentisani na štetu žena.⁵⁵ Na primer, žene imaju središnju ulogu u nacionalnim projektima, ali prvenstveno i skoro uvek isključivo, u svojstvu „prenosilaca” biološkog materijala, etničkog identiteta i kulturnih vrednosti na buduća pokoljenja. Majerova naglašava da je zbog toga svaka nacionalna država veoma zainteresovana da svojim merama stavi pod kontrolu ženske reproduktivne sposobnosti, tačnije telo i ponašanje žene, jer oni pored teritorije simbolišu pripadnost naciji i njenu čistoću.⁵⁶

⁵² Ibid., p. 890.

⁵³ Doris Wastl-Walter and Lynn A. Staeheli, “Territory, Territoriality, and Boundaries”, op. cit., pp. 142–143.

⁵⁴ Ibid., p. 144.

⁵⁵ Tamar Mayer, “Embodied Nationalisms”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 156–158.

⁵⁶ Ibid., p. 156.

U maskulinističkom/patrijarhalnom svetonazoru, žensko telo je svojevrsan produžetak teritorije nacionalne države podložan borbi muškaraca domaće protiv tuđinskih nacija.

Globalna mobilnost kao staro/novo polje rodne viktimizacije

Sledeći tematski krug interesovanja feminističke geopolitike je prelamanje dinamike moći u međunarodnim odnosima preko života aktera globalnih migracija. Za razliku od konvencionalnih predstavnika geopolitičke misli koji migracije proučavaju u makro ravni i u kontekstu vršenja suverene volje države, feministkinje prvenstveno prebacuju težište na mikro ravan – na pojedinačna i utelovljenja iskustva migranata u razrešavanju prepreka u vidu ne samo hijerarhije institucionalne moći koja se prostire na teritorijama kojima prolaze, nego i emocionalnog, fizičkog i materijalnog tereta koji na svom putovanju podnose. Tokom prve dekade 21. veka, istraživači fenomena izbeglištva nisu mnogo marili za rodnu politiku i feministički teorijsko-metodološki okvir, pa se tek 2010. godine pojavljuje prvi temat vodećeg časopisa u ovoj problematici – *Journal of Refugee Studies* (Vol. 17, Issue 4) – posvećen pitanjima kako se izbegličke porodice suočavaju sa svakodnevnim rizicima i kako osmišljavaju i sprovode u delo strategije preživljavanja u prostoru kojim se kreću i kojem su prinuđeni da stupaju u nove i nepoznate socijalne mreže. Urednica temata i vodeći autoritet feminističke geopolitike Dženifer Hajndman iznela je tada stav da se pred zastupnice ovog pristupa kao jedan od osnovnih zadataka postavlja produbljivanje shvatanja načina na koji migranti (posebno izbeglice) postaju objektivizovani i skriveni od očiju javnosti kroz rodno posredovane odnose moći, i to u više ravni (lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i globalnoj).⁵⁷

Pojedina feministička istraživanja ogoljavaju rodnu uslovljenost strukturnih razloga i lične motivacije žena da se odluče na iseljavanje iz matične zemlje, sa težištem na dokazivanju da je najčešće reč o prisili a ne o slobodnom životnom izboru. Pored toga što predstavljaju utelovljenje globalne mobilnosti, migranti postaju predmet feminističke analize i kao performativni „nosioci” situacionog znanja, nasuprot apstraktnom znanju proizvedenom u okviru naučne discipline međunarodnih odnosa ili klasične geopolitike.⁵⁸ Primera radi, u nastojanju da

⁵⁷ Jennifer Hyndman, “Introduction: The feminist politics of refugee migration”, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 17, Issue 4, 2010, p. 457.

⁵⁸ Jennifer Hyndman, “The (Geo)Politics of Mobility”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, p. 174.

popravi slabosti teze ekonomske teorije migracije o iseljavanju kao racionalnoj i dobro promišljenoj odluci, Raguramova (Parvati Raghuram) pokazuje kako globalizacija stvara ekonomske i socijalne pritiske na žene globalne periferije u vidu raznovrsnih rodnih nejednakosti, te usled nemogućnosti da ih razreše u okviru patrijarhalnog modela podrivenog većom zavisnošću *pater familias*-a od ženskih prihoda, primorava ih da napuste zavičaj.⁵⁹

Brunova i Fabosova (Anita Fabos) iznose ideju da izbeglice zapravo nisu bez doma, već da one stvaraju novi dom tokom samog kretanja, koje postepeno prerasta u životni put obeležen iskustvom raseljenosti.⁶⁰ Deo tog životnog puta je fenomen čekanja, koji u okolnostima globalne mobilnosti dobija drugačije značenje od onog svakodnevnog. Iskustvo čekanja u limbu prihvatnih ili izbegličkih kampova i njegova povezanost sa imobilnošću jedno je od istraživačkih pitanja koja čini se da u prvoj dekadi 21. veka nisu bila prepoznata kao konstitutivan deo feminističkog geopolitičkog znanja o migracijama. Tek se 2011. godine pojavljuje tematski odeljak u časopisu *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography* (Vol. 18, Issue 3) posvećen prostornim i vremenskim dimenzijama migrantskog suočavanja sa čekanjem kao posledicom mera država globalnog centra usmerenim na zadržavanje raseljenih daleko od svojih granica. Autori članaka su pružili feminističku perspektivu analize paradigme nove mobilnosti, koja označava promenu u istraživačkom pristupu ka relacionom shvatanju mobilnosti, pri čemu se ona tretira kao osnovno obeležje globalizovanog društva. Konlonova (Deirdre Conlon) ukazuje da raseljene osobe sve duže „privremeno” obitavaju u kampovima usled produženog perioda čekanja da se oružani sukob okonča, ili da dobiju alternativno mesto stalnog boravka, te da ih takva situacija čini feminiziranim, pasivnim i nepokretnim subjektima.⁶¹ Nasuprot tome, raseljene osobe koje se kreću dalje u nadi da će uspeti da uđu u neku od bogatih zemalja globalnog centra se mogu kategorisati shodno maskulinističkim obeležjima. Izučavanje načina društvene proizvodnje čekanja u prostoru u kojem migranti svakodnevno obitavaju je složeno, jer je uslovljeno višeslojnim i politički osetljivim terenskim radom u liminalnim oblastima, gde je egzistencija marginalizovanih „uljeza” dvosmislena pošto se

⁵⁹ Parvati Raghuram, "Crossing Borders: Gender and Migration", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 194–195.

⁶⁰ Catherine Brun and Anita Fabos, "Making Homes in Limbo? A Conceptual Framework", *Refuge*, Vol. 31, No. 1, 2015, pp. 5–17.

⁶¹ Deirdre Conlon, "Waiting: feminist perspectives on the spacings/timings of migrant (im)mobility", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 3, 2011, p. 355.

čekanje postepeno ugrađuje u subjektivnost i životne planove migranata.⁶² Čekanje se, prema Hajndmanovoj, može razumeti i kao vid „sporog nasilja” – veoma postepenog i skoro nevidljivog procesa koji vaja ljudske živote.⁶³

Feministički pristup rasvetljava rodno i rasno obeležene birokratske prakse bogatih zemalja usmerene na stvaranje diskursa o „dobrim” i „lošim” migrantima, kako bi se u javnosti legitimizovala strožija primena propisa o azilu i useljavanju. „Loši” predstavljaju bezbednosnu pretnju državi prijema jer sami pokušavaju na sve moguće načine da se dokopaju teritorije bogate države globalnog centra i zatraže azil, a „dobri” su oni koji strpljivo u nedogled čekaju u izbegličkim kampovima u zemljama globalne periferije bez rešenog stalnog pravnog statusa.⁶⁴ Problem je što samo neznatan procenat izbeglica (oko 1%) dobija dozvolu da se trajno nastani i potom stekne državljanstvo neke od država Severa, dok se ostali kategorišu kao „neregularni migranti” i simbolizuju neupravljivost i stihiju oprečnu liberalnom poretku.⁶⁵ Dok medijska manipulacija služi uspostavljanju bezbednosti izbeglica i tražilaca azila kao kontrapunkta nacionalnoj bezbednosti, tela migranata se prema ocenama Hajndmanove pojavljuju kao zarobljenici geopolitičke igre u kojoj se izuzetna pokretljivost izdašne međunarodne humanitarne pomoći nalazi u funkciji osiguranja relativne nepokretljivosti izbeglica.⁶⁶

U studiji slučaja privatnog sponzorisavanja useljavanja izbeglica, Hajndmanova ukazuje na mračnu stranu ove prakse razvijene u Kanadi u vidu rasističkih preferencija vlade u Otavi da ne dozvoljava useljavanje samo tražiocima azila iz Podсахarske Afrike.⁶⁷ Džesi Hana Klark (Jessie Hanna Clark) ukazuje na konstrukciju predstave o nebezbednosti koju društvima Evrope i Severne Amerike donose samo muslimanske izbeglice – čija „orijentalnost” ih navodno čini sklonim nasilju – i na političke predloge da religijska pripadnost bude kriterijum prilikom razmatranja

⁶² Jennifer Hyndman, “Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement”, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 26, Issue 1, 2019, p. 12.

⁶³ Ibid., p. 13.

⁶⁴ Vanessa A. Massaro and Jill Williams, “Feminist Geopolitics”, *Geography Compass*, Vol. 7, Issue 8, 2013, p. 572.

⁶⁵ Jennifer Hyndman, “Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement”, op. cit., pp. 14–15.

⁶⁶ Jennifer Hyndman, “The (Geo)Politics of Mobility”, op. cit., pp. 176–181.

⁶⁷ Jennifer Hyndman, “Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement”, op. cit., pp. 22–23.

prijava za azil i useljavanje.⁶⁸ Sličan diskurzivni i birokratski tretman imaju i migranti iz zemalja Srednje i Južne Amerike koji tvore masivan useljenički tok usmeren ka SAD. Rebeka Marija Tores (Rebecca Maria Torres) analizira kako su brutalna praksa pogranične kontrole, kriminalizacija tražioca azila i pooštrena politika prijema u SAD značajno povećale ranjivost žena i dece tražilaca azila u pogledu izloženosti kršenju osnovnih ljudskih prava i kako to sve ugrožava njihov intiman prostor.⁶⁹ Toresova je najviše istraživačke pažnje posvetila razumevanju kako držanje dece u pritvoru, suprotno pravilima međunarodnopravne zaštite, reprodukuje i dodatno pojačava njihovu viktimizaciju, koja prvobitno nastaje u pograničnim gradovima Meksika zbog regrutacije za obavljanje kriminalnih delatnosti (uglavnom za krijumčarenje) i odsustva zaštite lokalnih vlasti.

Žene kao zarobljenice kontinuuma nasilja

Prethodno razmotren fenomen viktimizacije dece u kontekstu geopolitičke igre zaštite američke granice od „najeзде” latinoameričkih „varvara” upućuje na sledeći tematski krug u okviru feminističkog pristupa u geopolitici – tesnu isprepletanost geopolitičkih projekata i ljudske bezbednosti. Kao što je već rečeno u odeljku o feminističkoj epistemologiji, istraživačice ove škole geopolitičkog pristupa su u svojim istraživanjima za pokazatelje odabrale čvorišne tačke ukrštanja privatne i javne (nacionalne, međunarodne) ravni prakse. Za razliku od konvencionalne geopolitičke državocentrične epistemologije, feministička geopolitika pitanja iz domena bezbednosti razmatra kroz analitičku optiku koncepta ljudske bezbednosti, i to tako da rasvetli uticaje geopolitičkih projekata ili dinamike moći nacionalne ili međunarodne prirode na telo, dom i područje intimnosti.⁷⁰ Feminističke istraživačice tvrde da je njihov izbor privatne ravni uslovljen višedecenijskim empirijskim nalazima iz drugih feminističkih studija prema kojima je upravo ova ravan delanja prepoznata kao mesto i prostor proizvodnje nebezbednosti – mada na prvi pogled deluje potpuno apolitično. Reč je o istraživačkoj strategiji u čijoj saznoj osi se nalazi proučavanje učinaka sekuritizacije javnih problema na svakodnevne životne prakse žena i drugih marginalizovanih delova stanovništva, i

⁶⁸ Jessie Hanna Clark, “Feminist geopolitics and the Middle East: Refuge, belief, and peace”, *Geography Compass*, Vol. 11, Issue 2, 2017, DOI: 10.1111/gec3.12304, pp. 6–8.

⁶⁹ Rebecca Maria Torres, “A crisis of rights and responsibility: Feminist geopolitical perspectives on Latin American refugees and migrants”, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 25, Issue 1, 2018, pp. 13–36.

⁷⁰ Vanessa A. Massaro and Jill Williams, “Feminist Geopolitics”, op. cit., p. 574.

to prvenstveno pojačavanjem hijerarhijski ustrojenih odnosa moći zasnovanih na rodnim i drugim razlikama.⁷¹

Čini se da je stara feministička teorijska postavka iz sedamdesetih godina 20. veka o poroznoj granici između javne i privatne sfere, te utkanosti političkog u obe te sfere, najvidljivija u fenomenologiji nasilja nad ženama. Pošto je prevashodno interpersonalni odnos, nasilje u privatnoj sferi je uvek tesno povezano sa nasiljem kao metodom sprovođenja geopolitičkih projekata, poput npr. rata ili primene intruzivnih mera radi zaštite od globalnog terorizma – paternalistička dominacija se iz javne sfere prelijeva u privatnu.⁷² Stoga pojedine istraživačice smatraju da treba istražiti kako je tačno intimnost utkana u nacionalne i globalne procese, geopolitičke i teritorijalne strategije i međunarodne događaje, jer intimni odnosi i prakse očigledno konstituišu predmet interesovanja geopolitike.⁷³ Diana Oheda (Diana Ojeda) analizira slučaj naizgled banalnog geopolitičkog mikro projekta razvoja turizma u Kolumbiji, koji se postepeno pretvorio u noćnu moru za marginalizovane slojeve lokalnog stanovništva.⁷⁴ Kolumbijska vlada je sekuritizovala pitanje lične sigurnosti turista kao donosioca prihoda preduzevši mere prisilnog raseljavanja i primene javnog sistema video nadzora, što je na kraju proizvelo nove nebezbednosti za sve one koji nisu turisti – lokalne žitelje, ali i novinare, građanske aktiviste i sindikaliste kao oponente vlasti. Utoliko je feministička analiza važna radi boljeg razumevanja kako u okolnostima produbljenih socijalnih nejednakosti, prouzrokovanih neoliberalnim ekonomskim i institucionalnim praksama, lakše dolazi i do stvaranja nebezbednosti na mikro planu u vidu sukoba unutar porodice zbog, između ostalog, poremećaja tradicionalne „ravnoteže” rodnih uloga.⁷⁵

Upravo Sintija Kokbern (Cynthia Cockburn) naglašava fenomen tzv. kontinuuma nasilja – obične žene ga poistovećuju sa osećajem kao da su stalno na borbenoj liniji, tj. kao da im je život pretvoren u bojište – a koji označava situaciju manjka

⁷¹ Opširnije u: Jill Williams and Vanessa Massaro, “Feminist Geopolitics: Unpacking (In)Security, Animating Social Change”, *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 751–758.

⁷² Rachel Pain, “Gendered violence: rotating intimacy”, *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 351–353.

⁷³ Rachel Pain and Lynn Staeheli, “Introduction: intimacy-geopolitics and violence”, *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 344–345. Videti članke o geopolitici intimnosti sadržane u tematskom broju časopisa *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 344–360.

⁷⁴ Diana Ojeda, “War and Tourism: The Banal Geographies of Security in Colombia’s ‘Retaking’”, *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 759–778.

⁷⁵ Opširnije u: Jennifer Casolo and Sapana Doshi, “Domesticated Disposessions? Towards a Transnational Feminist Geopolitics of Development”, *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 800–834.

jasnog razgraničenja između rata i mira, priprema za rat i posleratnog beznađa.⁷⁶ Rodna dimenzija je uvek prisutna u nasilju koje nesmetano „teče” duž čitavog kontinuuma, pa je identifikacija tačaka prestanka ili pojavljivanja nasilnih praksi u krajnjem ishodu proizvoljna. Prema Kokbernoj, izvor kontinuuma nasilja je neravnoteža moći u rodnim odnosima koju patrijarhalno društveno ustrojstvo održava „ubrizgavanjem doza” nasilja u temeljne institucije poput porodice, vojske i države, te tako reprodukuje uzor muškosti sklon nasilnim obrascima ponašanja.⁷⁷ Čak i mere uključivanja žena u vojske zapadnih zemalja nisu značajno doprinele ublažavanju maskulinističkog veličanja nasilja, niti su poboljšale rodne odnose. Nir Juval-Dejvis (Nir Yuval-Davis) smatra da je ženama dopušteno zaposlenje u američkoj vojsci iz čisto pragmatičnih razloga motivisanih potrebama održanja imperijalne moći širom planete: zbog hronično niskog odziva u redovnom postupku profesionalne regrutacije, a nemogućnosti popune ponovnim uvođenjem opšte vojne obaveze.⁷⁸ Dakle, žene su pozvane da izaberu vojni poziv ne zato što je vojska postala otvorena za drugačije rodne odnose, nego zato što su žene izvor rezervne radne snage. Napredne vojne tehnologije su smanjile udeo neposrednog borbenog angažovanja vojnika, a sve veći broj radnih mesta je stručne i birokratske prirode i ne zahteva izloženost borbenim dejstvima, što daje mogućnost većeg zapošljavanja žena. Ipak, Juval-Dejvisova skreće pažnju da funkcionalno raspoređivanje žena u američkoj vojsci i dalje odražava tradicionalnu rodnu podelu poslova u vidu njihovog „držanja” daleko od borbenih zadataka kao isključivog muškog domena, što u krajnjem ishodu sprečava žene da na jednakoj osnovi mogu da dođu u situaciju da ispune uslove za unapređenje na više položaje.⁷⁹

Jedan broj istraživanja sprovedenih tokom prve dve dekade 21. veka u polju feminističke geopolitike nastoji da otkrije pravilnosti u viktimizaciji žena u područjima sukoba, i to analizom načina na koje je rat rodno posredovan kroz diskursivne prakse, institucije nacionalne države, vojne operacije i nanetu štetu. Primera radi, Odri Meklin (Audrey Macklin) ogoljuje mehanizam posredstvom kojeg kapital kompanije iz zemlje globalnog centra uložen u iskorišćavanje prirodnih resursa u nestabilnoj zemlji periferije indirektno pogoršava stanje ljudske

⁷⁶ Cynthia Cockburn, “The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, p. 43.

⁷⁷ Ibid., p. 44.

⁷⁸ Nir Yuval-Davis, “Gender, the Nationalist Imagination, War, and Peace”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, p. 173.

⁷⁹ Ibid., pp. 176–181.

bezbednosti žena i drugih marginalizovanih grupa lokalnog stanovništva.⁸⁰ Meklinova ukazuje kako je kompanijska strategija zaštite naftnih polja neposredno prouzrokovala represivne mere vlade u Kartumu u vidu targetiranja i prisilnog raseljavanja, ili čak fizičke likvidacije, „rizičnih“ (neposlušnih) delova lokalne zajednice u oblasti Gornjeg Nila, te posredno pojačala oružane sukobe unutar Sudana i Kartuma sa Južnim Sudanom motivisane uspostavljanjem kontrole nad oblastima bogatim naftom i omogućila veći budžet za nabavku naoružanja, te posledično i za produžavanje vojnih operacija. Drugi primer uticaja oružanih sukoba na ljudsku bezbednost kroz nasilno preoblikovanje života i izazivanje dugogodišnjeg straha, patnje i anksioznosti daju Prestonova i Vongova (Valerie Preston, Madeleine Wong) u analizi iskustva žena iz Gane zarobljenih u kontinuumu nasilja kroz političke, ekonomske i socijalne procese.⁸¹ Pored drastičnog ekonomskog osiromašenja i patrijarhalne represije kao zajedničkih imenitelja života u zavičaju zahvaćenom sukobima, žensko iskustvo potčinjenosti i marginalizovanosti se prenosi i u slučajevima napuštanja konfliktnih zona. Odlazak iz šire porodice čini žene ranjivijim na rodno posredovano nasilje bilo supružnika, bilo poslodavca ili kriminalaca koji se bave trgovinom ženama. Prestonova i Vongova izvode zaključak da žensko iskustvo svedoči da zone sukoba kao posledice geopolitičkih projekata – iako naizgled geografski fiksirane teritorije sa jasnim međama u odnosu na zone mira – zapravo imaju rastegljive granice, jer se nasilne prakse prenose daleko od njihovih granica.⁸²

Prostor čine društveni odnosi baš kao što društveni odnosi u povratnom smeru nameću značenje i time prostor preobražavaju u mesto. Nijedan model praktikovanja društvenih odnosa ne može se bez problema primenjivati u zonama sukoba i humanitarnog zbrinjavanja, bez međudejstva sa zatečenim skupom društvenih odnosa već konstituisanih na određenom prostoru.⁸³ Drugim rečima, mreže društvenih odnosa koje na prognaničkom putu sa sobom nose izbeglice

⁸⁰ Više o studiji slučaja u: Audrey Macklin, “Like Oil and Water, with a Match: Militarized Commerce, Armed Conflict, and Human Security in Sudan”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 75–107.

⁸¹ Valerie Preston and Madeleine Wong, “Geographies of Violence: Women and Conflict in Ghana”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 152–169.

⁸² Ibid., p. 167.

⁸³ Jennifer Hyndman, “Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, p. 210.

pretrpeće preobražaj u dodiru sa mrežom društvenih odnosa lokalnog stanovništva. Zbog toga rodno iskustvo prisilne izmeštenosti iz društvenog okruženja sadrži i emocionalnu dimenziju vezanu za identitetska pitanja u vidu odnosa raseljenih žena prema napuštenoj domovini i matičnoj naciji i društvenoj ukorenjenosti koju one označavaju. Aša Hans (Asha Hans) pokazuje na primeru avganistanskih žena raseljenih van matične države kako se kroz njihovo pripovedanje (ali i ćutanje) može mnogo saznati o traumatičnom iskustvu odvojenosti od doma i prekinutih veza sa prošlošću, a u okolnostima nejasne budućnosti iz koje zjapi praznina.⁸⁴ Hansovu je posebno zanimalo da li je tako krupan geopolitički događaj poput decenijskog ratnog razaranja u Avganistanu potpuno omeo izbegle žene u prilagođavanju novom društvenom okruženju i uklonio svest o nekadašnjoj teritorijalnosti kojom se Avganistan i dalje shvata kao vlastita država, te doveo do ozbiljnog prekida socijalnih veza sa rodbinom rasutom širom zapadnog sveta.⁸⁵ Traumatično iskustvo izmeštenosti van porodičnog i rodbinskog kruga i poznate mreže društvenih odnosa je izazvalo dezorijentisanost izbeglih žena zbog njihove nemogućnosti da se oslone na prihvaćene rodne uloge i podršku šire porodice. Iskustva prinudno raseljenih žena u kontekstu kontinuuma nasilja su najočiglednija u izbegličkim kampovima smeštenim blizu zone sukoba. Hajndmanova tvrdi da za žene takvi izbeglički kampovi predstavljaju sastavni deo ratišta, jer reprodukuju rodno posredovanu zavisnost i podređenost, ali sada spram pomoći međunarodnih humanitarnih agencija, neprijateljski raspoloženog lokalnog stanovništva zbog tenzične preraspodele egzistencijalnih mogućnosti i oskudnih resursa i bezbednosnih rizika po žene bez muške pratnje.⁸⁶

Ipak, feminističke analize daju i izvestan stepen nade u mogućnost popravljanja sveta kolektivnom akcijom obespravljenih ali solidarnih marginalizovanih grupa. Tako Dženifer Fluri (Jennifer L. Fluri) izveštava o pozitivnom primeru kako ženski aktivizam u zemlji periferije može da, makar u nekoj meri, doprinese dugoročnom suprotstavljanju muškom nasilju u okolnostima dugogodišnje imperijalne vojne intervencije i građanskog rata. Flurijeva je analizirala delovanje Revolucionarnog udruženja žena Avganistana (*Revolutionary Association of the Women of Afghanistan* – RAWA) na planu dokumentovanja vojnog i paravojnog nasilja

⁸⁴ Asha Hans, "Escaping Conflict: Afghan Women in Transit", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 232–248. O ćutanju kao epistemološkom problemu videti u: Joanne Sharp, "The violences of remembering", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 357–358.

⁸⁵ Ibid., pp. 242–243.

⁸⁶ Detaljnije pogledati u: Jennifer Hyndman, "Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender", op. cit., pp. 193–212.

pravljenjem prikrivenih fotografija i video zapisa o telesnim povredama koje su žene pretrpele tokom talibanskog režima i kasnije.⁸⁷ Taj materijal je potom uspešno iskorišćen kako bi se osigurala međunarodna vidljivost viktimizacije žena većim povezivanjem sa globalnim diskursom o ljudskim i ženskim pravima. Učinci Revolucionarnog udruženja žena Avganistana predstavljaju primer kako jedna ženska organizacija sa autohtonom lokalnom podrškom i suprotstavljena intervenciji supersile ipak može da, iz perspektive „odozdo“, prevaziđe granice nametnutih geopolitičkih podela i savlada prepreke delovanja u različitim ravnima geopolitičke prakse.

Zaključak

Feministički pravac je najsvežiji izdanak na drvetu geopolitičkog znanja, iznikao pre svega tri dekade, i to uz brojne teškoće u vidu odbijanja kolega iz političko-geografskog *mainstream*-a u pogledu priznanja punopravnog članstva koleginica u ovoj naučnoj disciplini. Budući da je feminizam ušao u geopolitiku kao svojevrsan „remetilački činilac“ koji osporava konvencionalne disciplinarne postavke, od samog početka je bilo jasno da će akademska debata biti ispunjena tenzijama ili ignorisanjem „buntovnica“. Svrha ovog pregleda je pokušaj da se nepravilna zanemarenost u naučnoj debati i često pogrešno razumevanje koliko toliko isprave skretanjem pažnje na vrednost feminističkog teorijskog, epistemološkog i metodološkog okvira, te da se pruži bolji uvid u saznanje domete celokupnog intelektualnog zahvata feminističke proizvodnje geopolitičkog znanja u ranom 21. veku.

Analiza naučnoistraživačkih rezultata predstavljenih u odabranim referentnim međunarodnim časopisima i tematskim zbornicima jasno pokazuje da je pogrešno svako uprošćavanje feminističkog pristupa u geopolitici svođenjem na bavljenje isključivo rodnim odnosima. Čini se da je reč o posledici maskulinističkog svetonazora neprimetno utkanog u geo-moć, gde je muškarac jedini racionalni, te stoga umešni tehnolog moći stavljen u funkciju državne proizvodnje teritorije i upravljanja teritorijom. Ustaljene „aksiome“ klasične geopolitičke misli decenijama unazad mlađa pokoljenja istraživača nekritički usvajaju, bez (pre)ispitivanja društvenog i međunarodnog konteksta u kojima su te „istine“ nastajale i sa kojom svrhom su zagovarane u akademskom i političkom diskursu. Donekle je taj problem pokušala da reši kritička geopolitika, doduše samo delimično uspešno, pa

⁸⁷ Opširnije videti slučaj u: Jennifer L. Fluri, “Geopolitics of gender and violence ‘from below’”, *Political Geography*, Vol. 28, Issue 4, 2009, pp. 259–265.

feminizam treba posmatrati kao kritiku kritike, tj. kao pokušaj da popuni praznine i popravi propuste starijih kolega. Epistemološki i metodološki doprinos feminističkog pristupa u geopolitičkoj misli stoga najpre treba locirati u delimičnom uravnoteživanju rigidnosti *mainstream*-a, i to u vidu insistiranja na analizi čvorišnih tačaka ukrštanja javne (nacionalne, globalne) i privatne/intimne sfere i ukrštanja utelovljene životne prakse i apstraktnih/birokratskih geopolitičkih projekata, te na uvođenju postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika. Feministička perspektiva analize svetske politike upućuje iznova i iznova na to da su geopolitički projekti, ma kako ambiciozno osmišljeni i dugotrajno sprovedeni, osuđeni na propast ako je zanemarena volja onih koji u njima učestvuju – bilo kao subjekti, bilo kao objekti.

Sistematizacija najvažnijih istraživačkih pitanja na dnevnom redu feminističkih istraživačica svedoči o inovativnim uvidima, koji nastoje da znanju proizvedenom u okviru disciplinarnog *mainstream*-a, pa i pod okriljem kritičke geopolitike, ponude šire analitičko polje za obuhvatnije razumevanje i objašnjavanje ionako složene isprepletanosti političkih, ekonomskih, društvenih pojava i procesa koji nastanjuju stvarnost međunarodnih odnosa. U spoju sa konceptom ljudske bezbednosti, feministički pristup pravi otklon od svemoći države kao vodećeg aktera međunarodnih odnosa i razotkriva kako se dinamika i hijerarhija moći prelivaju duž kontinuumu nasilja od međunarodne u nacionalnu, te sa nacionalne u lokalnu ravan, te na taj način učvršćuju, preoblikuju ili uništavaju rutine svakodnevnog života obespravljenih i marginalizovanih socijalnih grupa i slojeva. Tamo gde *mainstream* geopolitička analiza vidi samo prazan prostor ispunjen prirodnim i materijalnim bogatstvima pogodan za zaposedanje i (pre)oblikovanje shodno interesima političke/ekonomske elite, feministička geopolitika vidi prevashodno utelovljena iskustva ljudskih sudbina pod udarom nacionalne/imperijalne tehnologije kontrole prostora potpuno ravnodušne prema „jeftinim” životima obespravljenih populacije globalne (polu)periferije.

Mada je najšire shvaćena kao analitička praksa, feministička geopolitika se može posmatrati i kao pristup koji razmatra globalna pitanja iz svetonazora feminističke političke akcije. Emancipatorni potencijal feminističke geopolitike ogleda se u tome što ona nudi spoj promišljanja i društvenog angažmana, odnosno promišljanja kroz akciju – van beline papira naučnih publikacija. Društveni angažman feminističke geopolitike vidljiv je, na primer, u smernicama zasnovanim na zaključcima studija slučaja o tome kako građani udruženi osećanjem solidarnosti mogu da grade alternativne prostore bezbednosti koristeći čvorišne tačke ukrštanja lokalne i međunarodne ravni. Emancipatorna uloga donekle pretvara feministički pristup u konstruktivniji vid kritičke geopolitike, koji možda neće ostati samo još jedan beskorisni intelektualni poduhvat. Izjave Švedske i Kanade da vode feminističku

spoljnu politiku, te Finske, Norveške i Australije da u osmišljavanju i vođenju spoljne politike daju prioritet rodnoj dimenziji, kao da otvara mogućnost budućeg horizonta za uključivanje znanja proizvedenog u okviru feminističke geopolitike u sferu oblikovanja javnih politika.

Bibliografija

- Alcoff, Linda Martin, "Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 13–26.
- Arnason, Johann P., *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*, Brill, Leiden & Boston, 2003.
- Brun, Catherine and Fabos, Anita, "Making Homes in Limbo? A Conceptual Framework", *Refuge*, Vol. 31, No. 1, 2015, pp. 5–17.
- Brun, Cathrine, "Living with Shifting Borders: Peripheralisation and the Production of Invisibility", *Geopolitics*, Vol. 24, Issue 4, 2019, pp. 878–895.
- Casolo, Jennifer and Doshi, Sapana, "Domesticated Dispossessions? Towards a Transnational Feminist Geopolitics of Development", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 800–834.
- Cockburn, Cynthia, "The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 24–44.
- Conlon, Deirdre, "Waiting: feminist perspectives on the spacings/timings of migrant (im)mobility", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 3, 2011, pp. 353–360.
- Dixon, Deborah P. and Marston, Sallie A., "Introduction: feminist engagements with geopolitics", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, pp. 445–453.
- Dodds, Klaus, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Dowler, Lorraine and Sharp, Joanne, "A Feminist Geopolitics?", *Space & Polity*, Vol. 5, No. 3, 2001, pp. 165–176.
- Enloe, Cynthia, *Bananas, Beaches & Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, Oakland, 1990.

- Fincher, Ruth, "From Dualisms to Multiplicities: Gendered Political Practices", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 49–69.
- Fluri, Jennifer L., "Geopolitics of gender and violence 'from below'", *Political Geography*, Vol. 28, Issue 4, 2009, pp. 259–265.
- Gibson-Graham, J.K., "Reflections on postmodern feminist social research", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 231–241.
- Giles, Wenona and Hyndman, Jennifer, "New Directions for Feminist Research and Politics", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 301–315.
- Gilmartin, Mary and Kofman, Eleonore, "Critically Feminist Geopolitics", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 113–125.
- Hanna Clark, Jessie, "Feminist geopolitics and the Middle East: Refuge, belief, and peace", *Geography Compass*, Vol. 11, Issue 2, 2017, DOI: 10.1111/gec3.12304, pp. 1–15.
- Hans, Asha, "Escaping Conflict: Afghan Women in Transit", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 232–248. Sharp, Joanne, "The violences of remembering", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 357–358.
- Hekman, Susan, "Feminism", in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.
- Hyndman, Jennifer, "Introduction: The feminist politics of refugee migration", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 17, Issue 4, 2010, pp. 453–459.
- Hyndman, Jennifer, "Mind the gap: bridging feminist and political geography through geopolitics", *Political Geography*, Vol. 23, Issue 3, 2004, pp. 307–322.
- Hyndman, Jennifer, "Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 193–212.
- Hyndman, Jennifer, "The (Geo)Politics of Mobility", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist*

- Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 169–184.
- Hyndman, Jennifer, “Towards a feminist geopolitics”, *The Canadian Geographer*, Vol. 45, No. 2, 2001, pp. 210–222.
- Hyndman, Jennifer, “Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement”, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 26, Issue 1, 2019, pp. 3–29.
- Korać, Srđan T., „Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski „beskućnik” i u 21. veku?“, *Međunarodni problemi*, vol. LXIX, br. 2–3, 2017, str. 349–373.
- Macklin, Audrey, “Like Oil and Water, with a Match: Militarized Commerce, Armed Conflict, and Human Security in Sudan”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 75–107.
- Martin, Patricia M., “Contextualizing Feminist Political Theory”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 15–29.
- Massaro, Vanessa A. and Williams, Jill, “Feminist Geopolitics”, *Geography Compass*, Vol. 7, Issue 8, 2013, pp. 567–577.
- Mayer, Tamar, “Embodied Nationalisms”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 153–167.
- McDowell, Linda, “Spatializing feminism: Geographic perspectives”, in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 27–43.
- Mil, Džon Stjuart, *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1988.
- Mohammad, Robina, “Feminist geography”, in: Douglas Richardson et al. (eds), *The International Encyclopedia of Geography: People, The Earth, Environment, and Technology*, John Wiley & Sons, 2017, doi:10.1002/9781118786352.wbieg1041, pp. 1–12.
- Nagar, Richa, “Mapping Feminism and Difference”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 31–48.

- Ning An, Chen Liu and Hong Zhu, "Popular geopolitics of Chinese Nanjing massacre films: A feminist approach", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 23, Issue 6, 2016, pp. 786–800.
- Ó Tuathail, Gearóid, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London and New York, 2005.
- Ojeda, Diana, "War and Tourism: The Banal Geographies of Security in Colombia's 'Retaking'", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 759–778.
- Pain, Rachel and Staeheli, Lynn, "Introduction: intimacy-geopolitics and violence", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 344–347.
- Pain, Rachel, "Gendered violence: rotating intimacy", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 351–353.
- Peterson, V. Spike, "Introduction", in: V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992.
- Preston, Valerie and Wong, Madeleine, "Geographies of Violence: Women and Conflict in Ghana", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 152–169.
- Raghuram, Parvati, "Crossing Borders: Gender and Migration", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 185–197.
- Rose, Gillian, "As if the mirrors had bled: Masculine dwelling, masculinist theory and feminist masquerade", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 57–74.
- Sharp, Joanne, "Doing Feminist Political Geographies", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 87–98.
- Shepherd, Laura J., "Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 3–16.
- Smith, Neil, "New geographies, old ontologies", *Radical Philosophy*, No. 106, March–April 2001, pp. 21–30.

- Smith, Sara, "She says herself, 'I have no future': Love, fate, and territory in Leh, Jammu and Kashmir, India", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, pp. 455–476.
- Sparke, Matthew, "Displacing the field in fieldwork: Masculinity, metaphor and space", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 209–229.
- Staeheli, Lynn A. and Kofman, Eleonore, "Mapping Gender, Making Politics: Toward Feminist Political Geographies", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 1–14.
- Stanford Friedman, Susan, "Feminism, State Fictions and Violence: Gender, Geopolitics and Transnationalism", *Communal/Plural*, Vol. 9, No. 1, 2001, pp. 111–129.
- Torres, Rebecca Maria, "A crisis of rights and responsibility: Feminist geopolitical perspectives on Latin American refugees and migrants", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 25, Issue 1, 2018, pp. 13–36.
- Tyner, James and Henkin, Samuel, "Feminist geopolitics, everyday death, and the emotional geographies of Dang Thuy Tram", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 22, Issue 2, 2015, pp. 288–303.
- Wastl-Walter, Doris and Staeheli, Lynn A., "Territory, Territoriality, and Boundaries", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 141–151.
- Williams, Jill and Massaro, Vanessa, "Feminist Geopolitics: Unpacking (In)Security, Animating Social Change", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 751–758.
- Yuval-Davis, Nir, "Gender, the Nationalist Imagination, War, and Peace", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004, pp. 170–189.
- Žižek, Slavoj, *The Parallax View*, The MIT Press, Cambridge (MA) and London, 2006.

Srdan T. KORAĆ

**FEMINIST GEOPOLITICS: A CONTESTED AND REBELLIOUS OFFSPRING
OF GEOPOLITICAL KNOWLEDGE**

Abstract: The paper discusses the general features of the theoretical, epistemological, and methodological framework of a feminist approach in the early 21st-century Geopolitics with the aim to discover how its proponents challenge the established “truths” of (neo)classical geopolitics and make innovative interventions to “repair” and improve the knowledge produced in critical geopolitics. Being the most recent offspring of geopolitical knowledge that emerged only three decades ago, feminist geopolitics provoked an immediate backlash from the colleagues from the mainstream political geography in terms of recognising its disciplinary position. The author gives an overview of the body of a significant feminist geopolitical work drawn up based on a selected batch of most important international journals and edited volumes published since 2001. The author argues that the contribution of theoretical, epistemological and methodological insights of feminist geopolitics should be located in counterbalancing of the rigidity of the discipline mainstream, and in insisting on the analysis of the intersections of the public (state, global) and the private/intimate (body, home), interrelatedness of embodied life practices and abstract/bureaucratic geopolitical projects, as well as on the introduction of post-positivist methodological approaches and techniques. The paper systemises the most important feminist research questions, and particularly legitimate topics of the day, which were ignored or missed by the mainstream geopolitical research. The author concludes that the feminist approach still remains a dissident body of knowledge within the geopolitical thought, but with an emancipatory potential in creating theoretical and political space in which to articulate a more responsive notion of geopolitics – taken both as knowledge and practice – that might address victimisation of marginalised population entangled in imperial projects.

Key words: feminist geopolitics, political geography, feminism, gender studies, international relations.